

HISTORIOGRAFIJA O JEVREJIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Dr.sc. Izet Šabotić, vanr.prof.

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

- Za spoznavanje prošlosti jedne države, naroda, mjesta, prostora, regiona i šire, neophodno je upoznavanje sa raznovrsnim historijskim izvorima, kako materijalnim-pisanim, tako i usmenim predanjima.
- Historijski izvori se po svom karakteru i značaju dijele na sekundarne (knjige, članci, prikazi) i primarne (dokumenti-historijski izvori prvoga reda).
- U zavisnosti od pristupa i konsultovanja historijskih izvora u velikoj mjeri zavisi i nivo historijske spoznaje o određenom historijskom pitanju.
- U izučavanju prošlosti počev od srednjega vijeka pa do današnjih dana, sa historijskog i uopće istraživačkog aspekta najznačajniji su pisani historijski izvori.
- Najveći broj istih čuva se u nadležnim stručnim ustanovama, arhivima, dok se manji broj nalazi u posjedu drugih ustanova, stvaralaca i imalaca, kao i pojedinaca.

- Zahvaljujući dokumentima (historijskim izvorima prvoga reda), nastala su izvrsna historijska djela, koja su rasvijetlila važne historijske događaje, procese i pojave.
- Tako je kada je riječ i o prošlosti Jevreja u Bosni i Hercegovini. Naime, oni su historijski faktor i historijska činjenica na ovim prostorima od XV stoljeća pa sve do danas.
- Pojavljuju se na ove prostore sa pitanjem njihovog opstanka u njihovoj ranijoj hiljadugodišnjoj domovini na Pirinejskom poluotoku.
- Kako bi sačuvali svoju religiju, tradiciju, kulturu i identitet, bježći od španske inkvizicije, našli su se na prostoru Osmanskog carstva, čiji je sastavni dio bio i prostor današnje Bosne i Hercegovine.

- Na osnovu dostupnih historijskih dokumenata (sidžila i deftera), kao zvanična godina dolaska Jevreja Sefarda u Bosni i Hercegovini uzima se 1502. godina.
- Nakon toga, evidentno je sve brojnije prisustvo Jevreja Sefarda na području BiH, i oni predstavljaju značajan demografski, privredni i kulturološki faktor.
- To je uslovalo osnivanje njihovih zajednica-jevrejskih općina, u osmanskome periodu: u Sarajevu i Travniku. U austrougarskom periodu i kasnije i u drugim mjestima, Jevreji obrazuju svoje općine .
- Život u jevrejskoj općini odredio je ne samo njihov pravni i društveno-politički status, već i njihov ukupan položaj i višestoljetnu sudbinu u BiH.

- Stoljećima nakon dolaska u BiH, Jevreji Sefardi nisu doživjeli neke značajnije promjene. Posebno do promjena nije došlo u njihovom vjerskom i porodičnom životu.
- Uticaj Sefarda u osmanskome carstvu bio je očit, posebno u oblasti trgovine i zanatstva, ali i kulture uopće.
- Određena prekretnica u njihovom životu desila se u vremenu austrougarske uprave. Naime, jevrejska zajednica, koja se u dugom historijskom periodu od preko tri stoljeća potpuno aklimatizirala, doživljava je u ovom periodu znatne promjene.
- U ovom periodu dolazi druga skupina Jevreja Aškenaza, koji su predstavljali važan upravni, naučni i privredni potencijal austrougarske Monarhije.
- Jevreji Aškenazi i starosjedioci Sefardi znatno su se razlikovali po jeziku, porijeklu, kulturi, tradiciji, običajima, mentalitetu i drugim osobinama.

- Jevrejski uticaj u austrougarskom, ali i u narednim periodima bio je očit, posebno u privrednom i naučno-kulturnom životu.
- Povoljne prilike i bolji životni standard, uticali su na povećan broj Jevreja u BiH u vrijeme austrougarske uprave (246%), te raširenu mrežu njihovog prisustva u 62 bosanskohercegovačka grada.
- Organizacija ukupnog života bila je na zavidnom nivou, organizirana kroz povećan broj jevrejskih općina, kako sefardskih, tako i aškenaskih.
- Jevreji su značajno egzistirali u BiH i u vremenu između dva svjetska rata (1918.-1941). Njihov pravilan stav prema drugim konfesijama omogućio im je miran život.
- U Drugom svjetskom ratu Jevreji su u BiH doživjeli progone, ubijanja i zlostavljanja, što će uticati na značajno smanjenje broja Jevreja.

- Jevreji su od dolaska u BiH predstavljali progresivnu snagu, koja je doprinijela privrednom i kulturnom uzdizanju bosanskohercegovačkog društva, razvijajući zdrav komšijski suživot sa drugim konfesijama.
- Izvrsne rezultate i veliki doprinos svim sferama života dale su brojne ličnosti iz jevrejskog miljea, a posebno u oblasti: kulture, nauke, zdravstva, privrede, školstva i dr.
- Trag njihovog djelovanja je očit i Jevreji su važan dio mozajka ukupne bosanskohercegovačke posebnosti i raznolikosti.
- Sve te posebnosti i raznolikosti možemo naći u više desetine publikacija, članaka, priloga, prikaza, te u brojnim arhivskim fondovima i zbirkama. Stoga ću za ovu priliku dati jedan kraći presjek istih.

Među brojnom literaturom, poseban značaj imaju slijedeće publikacije-**knjige**:

-Levy Moriz, *Sefardi u Bosni*, Sarajevo 1996;

-Pinto Avram, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1987.;

-Konforit Jozef, *Travnički Jevreji*, Sarajevo 1976.

-Danon Jakov, Verica Stošić, *Hronika jevrejske opštine u Banjalici*, Banjaluka 2007.

-Danon Jakov, Verica Stošić, *Memoari na holokaust Jevreja Bosanske Krajne*, Banjaluka 2010.

-Vidakovič-Petrov Krika, *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu*, Sarajevo 1990.

- Samija Sarić, *Jevrejska kulturna i druga društva u Bosni i Hercegovini 1885-1945.*, Sarajevo 1995.

-Isak Papo, *Jevrejski almanah*, Beograd 2000.

-Eli Tauber, Milena Gašić, *Jevrejska prezimena*, Sarajevo 2013.

- -dr. Lajoslav Glesinger, *Jevreji i Hrvati u arapskoj Španiji*, Jevrejski almanah, Zagreb 1955.
- Ljubomir st. Kosijer, *Jevreji u Jugoslaviji i Bugarskoj*, Zagreb-Beograd-Ljubljana 1930.
- Ivanka Bilić, *Jevreji naši sugrađani kojih više nema*, Banjalukia 2000.
- Značajan doprinos u rasvjetljavanju prošlosti Jevreja u BiH, daju i historijske knjige općeg karaktera i provenijencije:
  - Ismet Sejfića, *Povijesne predispozicije i aktualni razvoj građanskih asocijacija u BiH*, Sarajevo 2008.
  - Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1995.
  - Malcom Noel, *Povjest Bosne-kratki pregled*, Sarajevo 1995.
  - Kruševac Todor, *Bosanskohercegovački listovi*, Sarajevo 1978.
  - Hadžiosmanović Lamija, *Biblioteke u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske vladavine*, Sarajevo 1980.
  - Mujkić Jusuf, *Zavidovići kroz historiju*, Zavidovići 1999.

- **Članci i rasprave:**

- Finci Moni, *Jevreji Bosne i Hercegovine, Vjerske zajednice i politička zbivanja u BiH od 1878. do 1945.*, Sarajevo 1978.
- Hamović Julije, *Aškenazi u BiH, u Spomenici 400 godina od dolaska Jevreja u BiH*, Sarajevo 1996.
- Nezirović Muhamed, *Mjesto bosanske sefardske zajednice u sefardskim zajednicama Evrope, Sefaradi 92*, Sarajevo 1995.
- Pinto Avram, *Jevrejska društva u Sarajevu*, Sarajevo 1966.

- Tauber Elias, Jevreji kao nerazdvojni dio razvoja privrede i kulture u Bosni i Hercegovini, *Diskursi*, br. 1., Sarajevo 2011.
- Dr. M. Bulajić, *Ustaški zločini genocida i suđenje A. Artuković 1986.*, Beograd 1988.
- Samuel Pinto, *Zločini okupatora i njihovih pomagača nad Jevrejima u BiH*, Sarajevo 1952.
- Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945- žrtve genocida i učesnici NOR-a*, JIČ, Beograd 1990.

- U navedenim publikacijama veoma temeljito obrađena su najvažnija pitanja iz prošlosti Jevreja u BiH, poput:
  - dospeljavanje Sefarda u BiH, njihov položaj u BiH, nošnja Sefarda u BiH, status Jevreja u Osmankom carstvu, odnosi Sefarda i Aškenaza, kulturno organiziranje Jevreja u BiH, doprinos Jevreja razvoju kulture, obrazovanja, nauke, zdravstva, privrede u BiH, stradanju i progonima Jevreja u Drugom svjetskom ratu, komšijski odnosi, te o posebnim ličnostima i drugim važnim pitanjima.
- No, iako su navedeni radovi u značajnoj mjeri rasvijetlili prošlost Jevreja u BiH, ipak brojna polja djelovanja Jevreja ostala su nerasvijetljena. To najbolje pokazuju novija istraživanja, prije svega historičara, ali i naučnika drugih profila. Stoga je neophodno, ukazati na važnost arhiva, fondova i zbirki, gdje se mogu naći izvori prvoga reda (dokumenti), koji nam mogu pomoći u boljem rasvjetljavanju važnih pitanja iz prošlosti Jevreja.

- Najznačajniji fondovi i zbirke, svakako se nalaze u **Arhivu Bosne i Hercegovine**, između ostalih važni su slijedeći fondovi:
  - Zajedničko ministarstvo finansija–Odjeljenje za BiH (1878-1918.).
  - Zemaljska vlada za BiH (1978-1918).
  - Zemaljska vlada za BiH (1919-1921).
  - Pokrajinska uprava za BiH (1919-1921).
  - Veliki župan sarajevske oblasti (1921-1929).
  - Kraljevska banska uprava Drinske banovine (1930-1941).
  - Poglavnikovo povjerenstvo Sarajevo (1941-1944).
  - Velika župa Vrhbosna (12941-1944).
  - NR Vlade BiH (1945-1963).
  - Ministarstvo pravde BiH (1945-1948).

- "Gajret" kulturno društvo (1903-1949).
- "Napredak" kulturno društvo (1904-1949).
- "Prosvjeta" kulturno društvo (1902-1949).

U **Arhivu RS u Banjaluci**, važni fondovi za izučavanje historije Jevreja u BiH su:

- Kraljevska banska uprava Vrbaske banovine (1930-1941).
- Gradsko poglavarstvo Banja Luka, (1919-1941).
- NDH-Državno povjerenštvo za ponovu (1941-1944).
- Ustaški stožer za BiH-nadzorništvo komesara za Banja Luku (1941-1944).
- Oblasni narodni odbor Banjaluka (1945-1953).
- Zbirka fotografija A RS (1875-2010).

U Arhivu TK su važni slijedeći fondovi i zbirke:

- Okružna uprava narodnih dobara Tuzla (1945-1947)
- Držvna realna gimnazija (1899-1968)
- Njemačka privatna škola 1941.
- Industrijska škola Tuzla (1926-1956)
- Gradsko poglavarstvo Brčko (1878-1945)
- Sreski sud Tuzla (1920-1941)
- Kotarski sud Tuzla (1884-1944)
- Okružni narodni odbor Tuzla (1944-1947)
- Oblasni narodni odbor Tuzla (1948-19539)
- Zbirka radnički pokret i NOB u sjвероistočnoj Bosni (1920-1945)
- Zbirka građe banaka (1897-1945)
- Zbirka fotografija (1875-2012)

Historijski Arhiv Sarajevo, također posjeduje bogatu arhivsku građu o Jevrejima u BiH. Najznačajniji fondovi i zbirke su:

- Državno ravnateljstvo za gospodarsku ponovu (1941-1945).
- Gradsko poglavarstvo Sarajevo-Ured za upravu židovskih nekretnina (1878-1945).
- Rizničko upraviteljstvo u Sarajevu-Ured za podržavljene imetak (1941-1945).
- Kotarsko naredništvo narodne zaštite (1944-1945).
- Zbirka Varia (1829-1963)
- Okružni narodni odbor Sarajevo (1944-1947)
- Oblasni narodni odbor Sarajevo (1948-1953).
- Glavni imenici, matične knjige, razrednice osnovnih, građanskih i srednjih škola u Sarajevu od 1878. do 1941.

U Arhivu u Travniku zanimljiva dokumentacija nalazi se u:

- Oblasnom narodnom odboru Travnik.
- Gradsko poglavarstvo (1901-1941).

Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona Mostar:

-Okružni narodni odbor Hercegovine (1944-1948);

-Oblasni narodni odbor Hercegovine (1948-1953).

Osim u arhivima zanimljivi historijski izvori o prošlosti
Jevreja u Bosni i Hercegovini nalaze se:

Jevrejska opština Sarajevo: Indeksi, kazala,
matične knjige rođenih i umrlih sefardske i
aškenadske vjeroispovjedne općine;

Jevrejska općina u Mostaru: Matične knjige
rođenih i umrlih;

Gazi Hsrev begova biblioteka: Sidžili Sarajevskog
suda iz 1557 i 1565, Spisak Jevreja koji su prešli na
islam iz 1941. godine.

Pored navedenih historijskih izvora prvoga reda,
značajan broj istih se nalazi i u arhivima i drugim
ustanovama izvan Bosne i Hercegovine.

Za izučavanje historije Jevreja u BiH od iznimne važnosti je periodika i štampa koja je izlazila u BiH i okruženju:

- *Jevrejski glas*, izlazi od 1928-2012. (sa prekidima);
- *Jevrejski narodni kalendar* (sa prekidima od 1935/36. do 1941.)
- *Pregled*, 1948. godine.
- *Jevrejski Almanah*, od 1925-1929.
- *Zbornik SJOJ*, od 1988-1992. Beograd.
- *Spomenica 1919-1969*. Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1969.
- *Spomenica* prigodom 50-te godišnjice opstanka jevrejske vjeroispovjedne opštine aškenadskog obreda u Sarajevu, Sarajevo 1930.
- *Spomenica* o proslavi 30-te godišnjice jevrejskog kulturno-prosvjetnog društva La Benevolencija, Sarajevo 1924
- *Godišnjak* jevrejskog kulturno-prosvjetnog društva La Benovalencija, Sarajevo 1933.

- Naravno, za opsežnije izučavanje ove problematike neophodno je konsultovati i historijske izvore pohranjene u arhivskim i drugim naučnim i kulturnim ustanovama u zemljama okruženja;
- Posebno je neophodno konsultovati fondove i zbirke arhiva i drugih ustanova: u Srbiji (Arhiv Srbije, Arhiv Jugoslavije, Jevrejska općina), Hrvatskoj (Hrvatski državni arhiv), Mađarskoj (Državni arhiv), SAD (Muzej holokausta u Vašingtonu) i drugim arhivima i ustanovama.
- Sve to podrazumijeva određeno vrijeme, ali i znanje, kako bi se sa naučno-istraživačkog aspekta valjano obradilo pitanje vezano za prošlost Jevreja na ovim prostorima.